

ter in „de alcohol” heeft gebracht (1985) maar dat ook ten grondslag ligt aan de gelouterde liefdesgedichten van *Geboortebewijs* (1988) en *Liefdes verklaringen* (1990).

Het schrijven zelf, het dichten, het zoeken naar evenwicht in het „ideale” gedicht, blijft echter dé centrale preoccupatie van de dagboekschrijver. Zijn reflecties, nu eens in de ik-vorm, dan weer in de objectiverende, afstandelijke hij-vorm en in dialoog met zichzelf in de jij-vorm (een situatie die ook in de poëzie van Nolens voorkomt), hebben meestal het schrijven en lezen van poëzie tot onderwerp. De dichter bepaalt er ook zijn positie tegenover de traditie, die hij zich wil toeëigenen om ze een *eigen stem* te geven, om er een persoonlijk stempel op te drukken. Het is een traditie waarin de geëxalteerdheid en de pathetiek (die zijn vroege poëzie kenmerkten) worden geweerd maar waarin het „uitzinnige” verstopt zit tussen de regels: originaliteit in klassieke vorm (p. 49), persoonlijke onpersoonlijkheid (p. 51).

Toch noteert de dichter óók dat hij zijn eigen poëzieopvattingen niet wenst vast te leggen, omdat hij „vrij” wil blijven, zichzelf niet in de weg wil staan. Op 10 mei 1987 heet het kort: „elk gedicht is zijn eigen definitie” (p. 134) - een antwoord op de constatering dat in de kritiek om bezonnenheid en sereniteit werd gevraagd, toen hij nog hevig en hartstochtelijk schreef, maar naar het gepassioneerde gedicht van vroeger wordt verlangd als hij „rustig en wijs” schrijft. En op 17 januari 1988 formuleert hij opnieuw wat hem als literair ideaal voor ogen staat: „sombere uitgelatenheid; een met zwier beleden bestaanspijn” (p. 168). Inherent aan de zelfondervraging van de dagboekschrijver is de continue zelfkritiek, die hem in wankel evenwicht houdt op het strak gespannen koord van de zelfaanvaarding, onthecht van wat „des werelds” is. Het compromisloze zoeken naar de eigen identiteit en naar de „ideale” vorm gebeurt met een consistentie en met

een absoluutheid die alleen aan „de groten” is gegeven.

Anne Marie Musschoot

LEONARD NOLENS, *Blijvend vertrek. Dagboek 1983-1989*, Querido, Amsterdam, 1993, 204 p.

Jeroen Brouwers publiceert „echt” kladboek

Sinds het begin van zijn schrijverschap noteert Jeroen Brouwers in cahiers invallen die hij later in boeken hoopt te kunnen gebruiken. Ter gelegenheid van de Nederlandse Boekenweek van 1993, waarin het egodocument centraal stond, heeft hij zo'n cahier, naar eigen zeggen: onveranderd, gepubliceerd. Na drie als „Kladboek” geafficheerde bundels essays nu dus een „echt” kladboek. Het betreft de periode 1987-1988, waarin Brouwers zijn grote roman *De zondvloed* voltooide.

De auteur presenteert zijn spiegelingen als „het ruwe erts waaraan het duurzame metaal nog dient te worden onttrokken”. De lezer kan de aan Leopold ontleende titel, *Het is niets*, dan ook opvatten als een teken dat er geen literaire pretenties aan dit boek ten grondslag liggen.

Daarnaast vormt de titel een goede samenvatting van de door Brouwers uitgedragen levensvisie. Opnieuw bestempelt hij zijn oeuvre als mislukt en wederom wordt het leven buiten de literatuur overheerst door monotonie en treurnis. De schrijver constateert dat hij met dertien leverbare titels per jaar minder dan de laagste uitkering ontvangt. Zijn uitgever denkt volstrekt egocentrisch. Een televisieploeg laat de schrijver onbetaald twee dagen werken, waarna deze iets meer dan een minuut op het scherm verschijnt. Brouwers voelt zich genegeerd door de beoefenaars van de „literatuurwetenschap” uit het penantkastje met gebottelde gemakzucht en ingeblikte wind. Het huwelijk van de auteur verkeert in een impasse, verliefdheden worden niet beantwoord, altijd ligt de alcohol op de loer en de gedachte aan zelfmoord dringt zich op.

De schrijver meldt dat hij, als hij de lezer was, geen nieuw boek van Jeroen Brouwers zou kopen, omdat zijn werk saai en voorspelbaar is geworden. Als *Het is niets* slechts het relaas van een „mislukt” leven had te bieden, zou men de schrijver moeten bijvallen. Maar het boek bevat zoveel meer. Het is een staalkaart van Brouwers' specialiteiten. De meester van de necrologie verrast met trefzekere portretten van Geert van Oorschoot, Gerrit Borgers en Simon Carmiggelt. Enkele korte verhalen overtuigen door een aan Piet Paaltjens herinnerende menging van zwartgalligheid, zelfspot en bizarre humor. Bovendien bewijst Jeroen Brouwers, samensteller van de anekdotenverzameling *Zachtjes knetteren de letteren*, dat hij nog altijd zeer smakelijk kan vertellen over de eigenaardigheden van collega's als Hans Warren, W.F. Hermans, Ida Gerhardt en, uiteraard, Harry Mulisch.

Het is opvallend dat Brouwers, ook in dit boek, Harry Mulisch zijn grote voorbeeld noemt. *Het is niets* doet bijna nergens aan Mulisch denken, terwijl op bijna elke bladzijde de echo te horen is van *Nader tot U* van Gerard Reve. De geïsoleerd op het platteland levende, misantropische schrijver uit *Het is niets*, die wordt gekweld door miskenning, communicatiestoornissen, alcoholisme en geldgebrek en daarvan verslag doet in een door archaische zinswendingen en kinderachtige verbasteringen gekenmerkt idioom, is schatplichtig aan de auteur van de geruchtmakende brievenboeken uit de jaren zestig. Waarom erkent Brouwers zijn literaire vader niet?

En waarom schrijft hij met zoveel minachting over zijn literaire zuster Renate Dorrestein? Wil hij niet zien dat zij een polemische instelling en een voorliefde voor negentiende-eeuws Nederlands, gelardeerd met platte grappen, delen? Of ziet hij dat wel en probeert hij, door Reve en Dorrestein buiten gevecht te stellen, zijn domein in de literatuur zo groot mogelijk te houden?

Als Brouwers echt niets aan de

LITERATUUR

tekst in zijn kladboek voor publicatie heeft veranderd, is hij een rasschrijver. Zijn stijl wijst nooit op een snel gemaakte dagboeknotitie; deze is even afgewogen en effectief als in zijn essays en romans. Bovendien komt het boek niet over als een samenraapsel van invallen. Het lijkt te zijn gecomponeerd: het slechte gebit, als teken van aftakeling, en de zelfmoordneiging komen zowel in de opening als in de slotscène van het boek aan bod.

Het is niets vormt voor lezers die Brouwers niet of nauwelijks kennen, een uitstekende introductie tot zijn oeuvre. Wie de auteur door de jaren heen heeft gevolgd, zal het boek soms als een feest der herkenning ervaren. Hopelijk zal Brouwers vaker een „kladboek” publiceren. Het lijkt me vooral de moeite waard te vernemen hoe hij in het begin van zijn loopbaan reageerde op het turbulente literaire leven van de jaren zestig.

Jos Buurlage

JEROEN BROUWERS, *Het is niets*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1993.

Onwennigheid

Meer dan over mannen en vrouwen die elkaars echtgenoten of minnaars zijn, gaat de roman *Wit zand* van Kristien Hemmerechts over ouders en kinderen, en over hun hunker naar verbondenheid, die echter niet wordt ingevuld, hoe dicht de personages ook bij elkaar leven. Het valt op hoe vaak de mensen in deze roman met elkaar in contact treden door middel van de telefoon, of meer nog het antwoordapparaat: dichtbij, maar toch ver weg, afgezonderd in de individuele, complexe ervaring van de wereld.

De ingewikkelde intrige van de roman reconstrueren, heeft geen zin: tussen de personages, die zich vaak verplaatsen naar andere oorden, ontspringen zich talloze, weinig duurzame contacten, alsof ze allen op hun eentje in het duister op zoek zijn naar een vormvaste identiteit, en daarbij occasioneel gebruik maken van de andere. Paul en Elisabeth zijn pas een rela-

tie begonnen als ze voor een weekend naar een hotel aan de Noordfranse kust trekken. Zij keert op zondagmiddag terug naar huis; hij graaft zich in in de ingewikkelde en troebele toestanden in en rond het hotel. Beiden komen ze uit een huwelijk en ze gaan spoedig ook weer andere losse relaties aan, maar vooral dragen ze het emotioneel gewicht van vroegere, bestendiger verhoudingen mee: die met hun echtgenoten, kinderen en ouders. Zelfs de meest dramatische gebeurtenissen (de zoon van Elisabeth rijdt een meisje dood, het gehandicapte kind van de hoteleigenaar sterft bij een val van de trap) vormen geen dramatische zwaartepunten in deze intrige. Alles wat er gebeurt krijgt eenzelfde occasioneel belang, het lijkt allemaal willekeurig, zonder samenhang. Door dit gebrek aan zwaartepunten komt op de vraag waar dit boek eigenlijk over gaat geen duidelijk antwoord.

De trage ontwikkeling van de door de vele personages sterk verknippte intrige wordt nog in de hand gewerkt door schijnbaar banale, of al even occasionele dialogen, afgewisseld door „monologues intérieurs” van sommige personages, of door onderbrekingen van een alwetende verteller, die gelijktijdigheid in beeld brengt door zin na zin van de ene setting naar de andere over te springen. In een tekst die toch sterk traditioneel verhalend overkomt, stapt Hemmerechts zo echter wel af van geplogenheden waaraan de lezer zo gewend is geraakt. Hij zal wel even moeten wennen aan de schijnbaar talmende, weinig doelgerichte schrijftuur van Hemmerechts.

Niet de intrige draagt dus dit boek, niet de (geringe) psychologische ontwikkeling van de personages, zelfs niet de ongewone schrijftuur, maar iets dat geschapen, gesuggereerd wordt tussen deze drie in: een algehele sfeer van langzaam groeiende ontredde- ring, verslagenheid, reddeloosheid. Alle personages lijken op zoek naar een houvast, een vorm van bestendigheid. Het meest valt

Jeroen Brouwers (°1940).